

До питання про розвиток освіти в Херсонській губернії в 1890-1910 рр.

Інтерес до історії розвитку освіти зумовлений активним процесом реформування в цій галузі, який відбувається сьогодні. Відродження національної освіти і національної школи - одне з найважливіших завдань сучасної педагогічної науки. При цьому головною проблемою, як і в минулі роки, залишається матеріальне забезпечення освітніх установ.

Розвиток освіти на Півдні України, зокрема, в Херсонській губернії в кінці XIX - на початку XX століття відбувався в складних умовах, долаючи всілякі перешкоди. Нестача коштів, денационалізаторська політика імперії, бюрократизм та консерватизм уряду стояли на заваді прогресивним ідеям. Проте Херсонська губернія змогла досягти значних успіхів в царині освіти, що пояснюється, перш за все, активною діяльністю прогресивної громадськості та земських діячів.

Майже вся дореволюційна література, що торкалася цієї теми, має офіційний характер і відображає політику російського царизму щодо освіти однобічно [1;44,63]. Упереджено висвітлювала дану проблему і радянська історіографія, замовчуючи очевидні здобутки освітян на початку XX століття. І лише в наш час, в процесі становлення незалежної України, з'явилися, нарешті, умови для об'єктивного дослідження нашої історії.

У 90-х роках XIX століття народна освіта не стала "народною" в повному обсязі цього слова. Причина цього полягала, перш за все, в недостатній кількості шкіл, хоча вона в період від 1885 по 1910 рік поступово зростала. З 1908 по 1909 рік кількість початкових навчальних закладів зросла з 1564 до 2026 [3;4;5;6;7;8;9;10;11;12]. У порівнянні з минулими роками, коли, наприклад, з 1900 по 1908 рік кількість шкіл збільшилась усього на 107, то в період з 1909 по 1910 рік - на 101. Таким чином, лише за один рік становище суттєво поліпшилося. Проте, це зростання не відповідало кількості дітей шкільного віку, кожен рік біля 60 % дітей залишалися поза навчанням. Так, з різних джерел ми маємо наступні причини відмови дітям у прийнятті до школи: через малий вік або у зв'язку з переповненням класів [2; 16]. Крім того, діти не могли ходити до школи ще й через такі обставини як, наприклад, відсутність школи поблизу дому, неможливість батьків оплатити за квартиру та харчування, або ж через зайнятість дітей у господарстві [2;4].

З появою земств ситуація в сфері освіти помітно покращується. Однак процес масового відкриття навчальних закладів поступово уповільнюється за нестачею коштів.

На основі звітів херсонських губернаторів бачимо, що найбільша кількість дітей навчалася в 1909 році - 197020; з 1888 по 1889 рік кількість дітей, що навчаються, зросла на 62087 чол., а з 1899 по 1910 - на 50434, тобто різниця складає 11653 [3;4;5;6;7;8;9;10;11;12]. Проблема недостатньої кількості шкіл знову і знову піднімалася земством. У 1905 році під впливом революції в суспільстві поширюється думка про загальну обов'язкову початкову освіту, ряд інших прогресивних ідей. Тому не винятково, що у 1906 році кількість однокласних шкіл збільшилася на 0,46 %, а двох і трьохкласних - на 12,7 % [13; 15]. Завдяки дії нових законів картина змінюється в 1909 році. Було виділено 6 900 000 крб. на потребу народної освіти, а також засновано при Міністерстві Народної Освіти шкільний будівельний фонд [13;23-26]. З цього часу основну частину витрат бере на себе Міністерство, а не земства, як було раніше. Нарешті, починає реалізуватися проект про загальну обов'язкову безкоштовну національну освіту.

У зв'язку з слабким фінансуванням початкових навчальних закладів та іншими причинами в Херсонській губернії завжди існувала проблема забезпечення шкіл кваліфікованими вчительськими кадрами. Становище вчителів в 90-ті роки XIX століття було нелегким, тому мало кого з них приваблювала перспектива викладати в сільській школі. Стосовно нестачі вчителів, то йдеться передусім про кваліфікованих вчителів, бо їх функції в 90-х роках XIX століття виконували люди, що часто мали лише початкову освіту, а то й домашню. Нестача вчителів особливо відчувалася в 1909 році, коли одночасно відкрилося більше 10 шкіл та інших навчальних закладів. Саме тоді проблема забезпечення шкіл кваліфікованими вчительськими кадрами стає першочерговим завданням для держави та земств.

Як уже зазначалось, становище вчителів Херсонської губернії ніколи не було легким. Причини цього пов'язані були як з низькою платнею, так і зі складним завданням, що стояло перед ними: не відвернути простий люд від школи, не згасити те прагнення народу до знань, яке збудили реформи 60-70-х років XIX століття. Саме від простого вчителя залежала доля народу пригнобленого, сила якого дрімала під тягарем невігластва та тяжкої праці. Саме завдяки вчителям, що не боялися злигоднів та важких умов побуту, не зважали на різні циркуляри, накази, несли освіту і рідне слово в маси, сформувався той образ, що довгий час згадувався добрим словом серед народу.

По даним земських статистів у 1895 році вчителі земських шкіл мали такі оклади:

Повіти	Стать	До 200 крб.	200-300 крб.	300-400 крб.	400-500 крб.	Більше 500 крб.
Єлисаветградський	чол.	-	24	33	2	-
	жін.	-	11	8	-	-
Ананьївський	чол.	1	16	4	3	-
	жін.	4	16	11	6	-
Тираспільський	чол.	12	3	1	-	-
	жін.	10	1	-	-	-
Одеський	чол.	-	9	8	16	-
	жін.	-	13	6	11	-
Херсонський	чол.	-	-	28	14	1
	жін.	-	1	15	1	1
Всього	чол.	13	52	74	35	1
	жін.	15	42	40	18	1

Таким чином, найменше заробляли вчителі Тираспольського повіту, найбільше - Одеського та Херсонського повіту.

Треба зауважити, що жінки-вчителі отримували меншу платню, ніж чоловіки, а взагалі платня вчителя по губернії дуже різнилася: від 22,5 крб. аж до 600 крб. [14;27]. Ця велика диференціація зумовлена тим, що вчителі отримували платню з різних джерел, які давали різний процент надходжень.

За даними статистики, більша частина вчителів - жінки. Чим приваблювала їх професія вчительки?

По-перше, народна освіта була однією з небагатьох професій, яку могли мати жінки, до цього можна ще додати професію фельдшер-акушерки та ремесла. В одному випадку велике значення мала природна тенденція жінки - мати - вихователь - вчитель. Цей стереотип формувався протягом віків, а в час, що досліджується, він реалізувався в можливість для жінок заявити про себе на освітянській ниві.

По-друге, для жінок, що не мали з різних причин засобів до існування, професія вчительки давала можливість заробити їх.

По-третє, це ті жінки, що відчували в собі особливе покликання до педагогічної праці. Вони, які вбачили в ній свою особливу місію і без вагань присвятили своє життя.

Відношення до вчителів у досліджуваній період було неоднозначним. Держава, з одного боку, розуміла необхідність підтримки їх в матеріальному плані, з іншого, намагалася про них "забути".

За десять років, з 1895 по 1910 р., ситуація з освітнім рівнем вчителів не покращилася. Вчительські кадри в Херсонській губернії готували тільки два навчальних заклади - Херсонська і Новобузька семінарії. Зрозуміло, що вони не могли забезпечити ані достатню кількість вчителів, ані їх рівень підготовки у відповідності із зростаючими суспільними потребами.

Як вже говорилося, протягом 1890-1910 рр. в губернії спостерігається стійка тенденція до прогресу в сфері освіти. Цей процес знайшов свій реальний прояв у зростанні кількості навчальних закладів різного типу.

Разом з тим, статистичні дані фіксують стрімке падіння грамотності серед українського населення. Причина такого становища пояснюється тим, що викладання велося російською мовою.

Проти викладання російською мовою в українських школах виступали як земства, так і передові громадські діячі України. Адже горезвісний указ Валуєва в 1863 р. про заборону друкування книжок українською мовою, оскільки її "не было, нет и быть не может". В наступні роки - Емський указ 1876 року, за яким фактично забороняли українську мову. Крім того, циркуляр графа Толстого (1871 р.) забороняв вживання будь-якої іншої мови, крім російської в початковій школі [15;30]. Отже, вчитель при поясненні матеріалу міг користуватися лише російською мовою, що зводило нанівець освітнє значення української школи. У 1881 році вчителі Херсонської губернії звернули увагу на неможливість викладання без вживання місцевої мови в губернії, що є багатонаціональною.

Видатний педагог Софія Русова з біллу у душі говорила про те, що Україна, Білорусія та інші країни, в минулому блискучої культури, майже суцільної письменності, стали глухою провінцією, де народна маса поспіє неписьменна. Вона звернула увагу громадськості на те, що людина, яка втрачає свою мову, свої національні корені, перетворюється не деморалізовану істоту, яка не має майбутнього. Історичний досвід показує, що немає гіршого ворога для свого народу, ніж людина, яку з дитинства відірвали від свого коріння і виховували під впливом чужої культури.

Оскільки діти в Україні не могли навчатися рідною мовою, то й рівень грамотності українського населення був низький.

У 1881 році питання про викладання українською мовою було підняте на з'їзді вчителів Херсонської губернії. У наступному 1882 році на Херсонських губернських земських зборах було вирішено затвердити постанову вчительського з'їзду. Головну турботу про те, щоб народна школа виконувала свою просвітницьку місію, взяло на себе земство. Хоча державою на земства були покладені лише господарчі функції, Херсонське земство активно проводило прогресивні ідеї в галузі освіти. Земство поставило матеріальні проблеми освіти на перший план, а, крім того, земці піднялись на захист рідної мови в школах де навчалися українці. Хоч це не могло істотно змінити існуючого становища, але не дало можливості відвернути думку громадськості від проблем викладання в школах рідною мовою.

Якраз в цей час цілий ряд відомих громадських та освітянських діячів виступили за впровадження на Україні навчання українською мовою: М.П.Драгоманов,

М.Грушевський, Б.Грінченко, С.Русова, Я.Чепіга, херсонєць І.Федоров та багато інших. Серед земських діячів, які піклувалися розвитком освіти в Херсонській губернії, необхідно виділити тих, хто активно виступав за викоренення існуючих недоліків в системі освіти. Так, наприклад, гласний міської управи П.А.Зелений один з перших порушив питання скасування заборони українського слова в 1898 році. Був відомий як борець за покращення умов школярського побуту, захисник прав вчителів його колега М.Ф.Лузанов, який в своїх виступах звертав увагу громадськості на стан освіти в Херсонській губернії. Він завжди наголошував на тому, що наш народ зацікавлений в справі освіти і ладен йти на значні жертви, щоб дати освіту своїм дітям [2;2-24].

Окрім згадуваних проблем, тяжким залишалось становище з письменістю населення. Перепис 1897 року показав, що 2/3 населення Херсонської губернії залишаються неписьменними. Щоб покращити становище, потрібно було негайно ввести загальну обов'язкову початкову освіту. Проект цього заходу був вже підготовлений, проте, у земства не вистачало коштів, щоб його реалізувати. Потрібна була допомога держави, але царські чиновники не поспішали її надавати, вважаючи вимоги ввести загальну обов'язкову початкову освіту передчасними.

Так, не дивлячись на складні обставини, завдяки зусиллям земств потреби освіти в Херсонській губернії почали фінансуватись значно краще. Витрати на неї складали 1/3 бюджету губернії і в 1909 році довгоочікувана реформа почала вводитись в життя. Поряд з цими позитивними змінами, питання про освіту українською мовою залишалось невирішеним. Царський уряд не збирався відмовлятися від своєї асиміляторської політики, не припинялася й боротьба прогресивної інтелігенції за національну школу.

У сучасних умовах, коли в Україні відбуваються складні процеси реформування всіх сфер життя, у тому числі освітянської галузі, цінний досвід, набутий на початку ХХ століття має не лише пізнавально-наукове, а й практичне значення. Успішне його використання можливе лише за умови подальшого об'єктивного вивчення все ще маловідомих або ж забутих сторінок нашої історії.

Джерела та література

1. Анцыферов С.И. Справочная книга по низшему образованию. Год пятый. Сведения за 1907 - 1908 гг. - СПб: Сенатская типография, 1911-4-487.
2. Народное образование в Херсонской губернии за 1892-94 год. - Херсон: Типография О.Д.Ходушиной, 1894. - 73 с.
3. Обзор Херсонской губернии за 1885 год. - Херсон: Типография Губернского Правления, 1886. - 50 с. + приложение.
4. Обзор Херсонской губернии за 1899 год. - Б.м.в.б.р. - 91 с. + приложение.
5. Обзор Херсонской губернии за 1900 год. - Херсон: Типография Губернского Правления, 1901. - 94 с. + приложение.
6. Обзор Херсонской губернии за 1903 год. - Б.м.в.б.р. - 92 с. + приложение.
7. Обзор Херсонской губернии за 1904 год. - Херсон: Типография Губернского Правления, 1905. - 107 с. + приложение.
8. Обзор Херсонской губернии за 1905 год. - Б.м.в.б.р. — 109 с. + приложение.
9. Обзор Херсонской губернии за 1907 год. - Херсон: Типография Губернского Правления, б.р. - 71 с. + приложение.
10. Обзор Херсонской губернии за 1908 год. - Херсон: Типография Губернского Правления, б.р. - 62 о + приложение.
11. Обзор Херсонской губернии за 1909 год. - Херсон: Типография Губернского Правления, б.р. - 74 с. + приложение.
12. Обзор Херсонской губернии за 1910 год. - Херсон: Типография Губернского Правления, б.р. - 96 с. + приложение.
13. Краткий обзор начального народного образования в Херсонской губернии за 1907, 1908,

- 1909 годы. - Херсон: Паровая Типо-литография наследников О.Д.Ходушиной, 1910. - 59 с.
14. Народное образование в Херсонской губернии в 1895 году. - Херсон: Типо-литография О.Д.Ходушиной, 1897. - С. 157, 178.
15. Сборник Херсонского земства 1881 - Херсон: Типография О.Д.Ходушиной, 1881. - 203 с.